

- 3) відсутність інших способів мотивації дітей у ситуації матеріальної забезпеченості;
- 4) застосування фізичних покарань до цієї групи респондентів у дитинстві.

Соціальним працівникам та педагогам необхідно здійснювати виховну роботу з такими батьками, адже дитина, котра зазнала насильства, отримує травматичний досвід, який згодом відтворюється у формі неадекватних поведінкових реакцій. Для неповнолітніх особливо важливими є довіра до батьків, почуття захищеності в сім'ї. А саме вони втрачаються при застосуванні насильства.

Суб'єктами насильства, спрямованого на неповнолітніх, можуть бути і дорослі, котрі з ними працюють. Причому надмірна вимогливість учителів різноманітні покарання за порушення шкільної дисципліни, можуть провокувати підлітків на прояви насилля у відповідь (від ігнорування вимог педагога до агресивної поведінки).

Таким чином, школярів можуть виступати як суб'єктами, так і об'єктами насилля в освітньому середовищі. Найчастіше насильство щодо дітей чинять їхні однолітки, батьки та педагоги. У відповідь, школярі теж проявляють агресію стосовно однокласників та учителів. Кожен окремий випадок вимагає цілеспрямованих дій. Здійснювати профілактику насилля варто перш за все через зміст освіти, який повинен враховувати формування життєвої, соціальної, комунікативної компетентності учнів, а також гуманізацію та гуманітаризацію навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барліт О. Соціально-педагогічна та психологічна сутність булінгу, як одна з головних проблем системи освіти у формуванні громадянина [Електронний ресурс] / О. Барліт, А. Барліт // Особистість у єдиному освітньому просторі // Збірник наукових тез III Міжнародного Форуму 26 – 29 квітня 2012. – Випуск №1 (7). – Режим доступу : http://www.zoippo.zp.ua/pages/el_gumal/pages/vip7.html.
2. Дубровська Є. Насильство в школі : аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні / Є. Дубровська, М. Ясеновська, М. Алексеєнко. – Київ, 2009. – 34 с.
3. Іванова І. Вивчення проблеми насильства та його превенції як один із аспектів безпечної життєдіяльності : [Електронний ресурс] / [І. Іванова, С. Гвоздій, Є. Майданюк.] – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/24_SVMN_2008/Pedagogica/26978.doc.htm.
4. Кіричевська Е. Насильство в освітньому середовищі: діагностика, аналіз, стратегії подолання / Е. Кіричевська // Конференція «Філософія образования личности». – Режим доступу : <http://www.ukrdeti.com/firstforum/b35.html>.
5. Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі : [метод. рекомен. для викладачів та студ. вищ. пед. навч. закл.] / [О. Дроздов, Л. Живолуп, О. Ніжинська, Я. Сухенко] ; за ред. Я. Сухенко. – Полтава : ПОШПО, 2011. – 80 с.
6. Пухальська Ю. Як запобігти насильству // Блог Ю. Пухальської. – Режим доступу : <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/yak-zapobigti-nasilstvu.html>.

Slawomir Śliwa,
dr.,

Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu

MOBBING I BULLYING W SZKOLE. DIAGNOZA I PROFILAKTYKA

Artykuł dotyczy problemu mobbingu i bullyingu w szkole. Na wstępie przedstawione są definicje tych zjawisk. Następnie opisane są diagnozy cząstkowe jakie powinny być zrealizowane przez nauczyciela-diagnostę w szkole. Dzięki prawidłowej diagnozie istnieje możliwość zaprogramowania odpowiedniego procesu korekcyjno-kompensacyjnego, a przede wszystkim profilaktycznego. Na zakończenie przedstawiona jest propozycja oddziaływań profilaktycznych według jej poziomów tj. profilaktyki uniwersalnej, wskazującej oraz selektywnej.

Славомір Слива

МОБІНГ І БУЛІНГ У ШКОЛІ. ВИЯВЛЕННЯ ТА ПРОФІЛАКТИКА

У статті розглядається проблема мобінгу і булінгу в школі. У вступі представлені визначення цих явищ. Далі описуються попередні діагнози, які повинні бути зроблені педагогом-діагностом в школі. Завдяки вірному діагнозу може бути реалізовано відповідний коригувально-компенсаторний процес, і, передусім профілактичний. Наприкінці надаються пропозиції профілактичних дій на різних рівнях, а саме загальної, індикативної та вибіркової профілактики.

Slawomir Śliwa

MOBBING AND BULLYING AT SCHOOL. DETECTION AND PREVENTION

The article concerns the problem of mobbing and bullying at school. The outset presents the definitions of these phenomena. Then the partial diagnoses are described which should be realized by the teacher-diagnosticsian at school. Proper diagnosis can be used to plan adequate process of correction and rehabilitation, and – most importantly – of the prevention. At the end, proposals of prevention are made according to universal, indicative and selective prevention levels.

Mobbing jest zjawiskiem, które pojawiło się już dawno w szkołach, jednak nie do końca wszyscy potrafią je nazwać i wytłumaczyć. Polega na szykanowaniu jednostki zazwyczaj przez grupę. Oznacza terror psychiczny, który

przejawia się w zaczepianiu, izolowaniu, obmawianiu, nieprzyjaznych wypowiedziach i zachowaniach grupy lub osoby w stosunku do drugiej osoby lub grupy. Zachowania te mające na celu wyłączenie konkretnej osoby z grupy koleżeńskiej lub zawodowej. Ofiara zostaje poddana długoterminowej przemocy ekonomicznej, psychicznej i społecznej w celu zastraszenia, upokorzenia oraz ograniczenia jej zdolności do obrony. Odczuwa ją subiektywnie, ale mobbing daje się także potwierdzić intersubiektywnie. To wielofazowy proces, w którym mobber (sprawca) stosuje metody manipulacji od najbardziej subiektywnych i niezauważalnych przez ofiarę po najbardziej drastyczne, powodujące u ofiary izolację społeczną, jej autodeprecjację, poczucie krzywdy, bezsilność i odrzucenie przez rówieśników. W konsekwencji pojawia się silny stres oraz choroby somatyczne i psychiczne. Prześladowania mogą przyjmować formę pośrednią lub bezpośrednią, aż do przemocy fizycznej włącznie. Mogą też ograniczać się do gorszego traktowania [1, s. 2].

Pokrewnym terminem w praktyce mającym takie samo zastosowanie jest bullying. Słowo bullying jest rozumiane najczęściej jako tyranizowanie, z intencją skrzywdzenia drugiej osoby. Agresywny akt w dużej mierze jest wynikiem prowokacji. Znamienne jest to, że powtarza się na przestrzeni jakiegoś czasu. Określany jest często jako, celowe, powtarzalne i nieprovokowane zachowania agresywne jednego lub grupy sprawców wobec ofiary; z zamiarem sprawienia jej bólu fizycznego, przykrości, poniżenia lub przerażenia jej, najczęściej w obliczu grupy «wizjów» z wyraźną nierównowagą sił. Ofiara nie jest w stanie obronić się i ma poczucie bezkarności sprawcy [1, s. 2].

Rozpatrując bliżej to zjawisko, możemy rozróżnić kilka odmian bullingu [1, s. 2 – 3]:

1) bullying bezpośredni

a) fizyczny czyli popychanie, plucie, kopanie, uderzanie, zabieranie i chowanie rzeczy, zmuszanie do wykonywania poniżających, ośmieszających lub odrażających czynności, w tym kopro i urofilnych i seksualnych;

b) słowny (emocjonalny) czyli groźenie, poniżanie przez przezywanie, wyśmiewanie, robienie i prowokowanie;

2) Bullying pośredni (ukryty)

a) relacyjny czyli obmawianie, rozpuszczanie plotek, namawianie innych do izolacji ofiary, odrzucania jej i ignorowania;

b) cyberbullying czyli umieszczanie w sieci (e-maile, blogi, itp.) oszczerczych informacji.

Sprawcami bullingu zwykle są osoby impulsywne, dominujące, bez empatii, postrzegające pozytywnie przemoc, łaknący społecznego prestiżu z wysoką samooceną [1, s. 3].

Natomiast ofiarami stają się najczęściej osoby, o następujących cechach [1, s. 3]:

- małe poczucie bezpieczeństwa,
- lękowe, o niskim wskaźniku więzi rówieśniczych,
- niskim poczuciu kompetencji,
- czasami outsiderzy.

Należy pamiętać o konsekwencjach jakich doświadcza ofiara po pierwszym incydencie. To przede wszystkim podwyższony poziom emocji – strachu, zaskoczenia, czy też upokorzenia. Publiczne wyśmiewanie i poniżanie powodują, że odczuwa ona wstyd. Może wahać się, czy ujawnić zachowania sprawcy, czy też nie. Jeśli te doświadczenia zakończą się prawidłową reakcją dorosłych i grupy rówieśniczej, a mianowicie sprawca zostanie ukarany, mogą nie wpływać znacząco na stan emocjonalny ofiary. Jeśli natomiast nikt nie zareaguje (krytyka sprawcy, udzielenie pomocy ofierze), trudna sytuacja psychologiczna osoby pokrzywdzonej będzie się utrzymywać i pogłębiać. Ofiara może doświadczać lęku przed powtórzeniem takich zachowań i odwetem ze strony sprawcy. Jeśli sytuacja się powtarza, stan emocjonalny ofiary wpływa na ukształtowanie się jej obrazu siebie na podstawie tych negatywnych doświadczeń. Ofierze agresji rówieśniczej towarzyszą w takiej sytuacji negatywne myśli dotyczące siebie, swojej wartości – wyglądu zewnętrznego i cech charakteru. Słowa i zachowania sprawcy mogą zostać uwewnętrznione i tworzyć obraz własnej wartości u ofiary. Ofiara może zacząć funkcjonować w tej roli. W sytuacji obniżonej odporności psychicznej, np. na skutek wcześniejszych urazów psychicznych związanych z przeżyciami w domu rodzinnym, doświadczenia przemocy rówieśniczej jeszcze znacznie oddziałują na psychikę ofiary. Brak wsparcia ze strony rodziców, czy też szkoły w sytuacji trudności emocjonalnych dziecka oznacza zmniejszenie możliwości poradzenia sobie z traumatycznymi doświadczeniami i powolnym procesem leczenia urazów psychicznych [2, s. 4].

Dodatkowo wsparcie dla ofiar mobbingu i bullingu powinno przychodzić z zewnątrz. Ważne jest, aby placówki współpracowały także z m.in. z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi czy też innymi instytucjami mogącymi wesprzeć osoby pokrzywdzone. Warto w takich sytuacjach wzmacniać mocne strony ofiar, pokazując im, że są osobami znaczącymi, mają wiele zalet i duży potencjał w sobie, który mogą rozwijać.

Diagnoza zjawiska

Diagnoza w szkole powinna skupiać się na pięciu podstawowych elementach. Dotyczą one:

1. Rozpoznania zachowań ryzykownych wśród członków społeczności szkolnej. Do takiej diagnozy mogą służyć kwestionariusze ankiety, wypełniane przez młodych ludzi, dotyczące zachowań ryzykownych wśród kolegów i koleżanek ze szkoły. Wiadomo, że zachowania ryzykowne współwystępują ze sobą, dlatego też diagnoza powinna

dotyczyć całego wachlarza tego zjawiska, a mianowicie: kontroli emocji, nastawienia do innych, popadania w konflikty z innymi, wagarów, ucieczek z domu, kłamstw, przeklinania, aktów wandalizmu, kradzieży, zachowań agresywnych, wdawania się w bójki, używania środków psychoaktywnych itp.

Dodatkowo w procesie diagnozowania warto wykorzystać technikę obserwacji i analizy dokumentów. Tą częścią diagnozy najłatwiej jest wykonać nauczycielom-wychowawcom pracującym z uczniami.

2. Sprawdzenia podłoża tych zachowań. Nauczyciele, pedagodzy powinni znaleźć przyczyny zachowań odbiegających od normy. Obszar diagnozy powinien dotyczyć środowiska rodzinnego, szkolnego i rówieśniczego. Zbadanie wpływu wyżej wymienionych środowisk na uczniów daje możliwości do tworzenia odpowiednio dobranego programu oddziaływań psychopedagogicznych. Należy pamiętać jednak, aby diagnoza nie skupiała się wyłącznie na negatywnych stronach tj. próbie redukcji lub eliminacji czynników ryzykownych ze środowisk. Proces korekcyjny, a przede wszystkim profilaktyczny warto oprzeć na wzmacnianiu czynników chroniących, czy też w pierwszej kolejności na wyszukiwaniu ich.

3. W kolejnym etapie oddziaływań diagnostycznych należy zbadać jakie znaczenie zachowania ryzykowne mają w życiu ucznia, rodziców, nauczycieli i całej społeczności szkolnej. Nie wystarczy zająć się tym zjawiskiem jedynie ze strony ofiar. Bardzo często zapomina się, że przyczyny tkwią np. w środowisku rodzinnym, i nie wystarczy skupiać się na karaniu sprawców. Wtedy należy też pracować z nimi i ich rodzinami. We wcześniej skrzywdzone dzieci mogą również krzywdzić. Dlatego tak bardzo ważną jest praca z nimi. Uczeń trudny w szkole to wyzwania, ale trzeba postrzegać go jako osobę, która sama sobie nie radzi z problemami, a nie osobę, która stwarza problemy. Bardzo często jest tak, że zaburzenia zachowania są wzmacniane w szkole. Jednak odpowiednie przygotowanie nauczycieli i podejście całego środowiska szkolnego może zapobiegać takim zjawiskom.

4. Kolejną bardzo ważną rzeczą w diagnozie jest stwierdzenie w jakiej fazie jest zjawisko mobbingu i bullyingu w szkole. Diagnosta powinien określić jaki rozmiar mają wyżej wymienione zjawiska i w jakim stopniu przejawiają się w szkole.

5. Ostatnią kwestią jest opracowanie prognozy pozytywnej i negatywnej badanego zjawiska. Rola diagnosty polega na określeniu przewidywanego kierunku rozwoju tych zjawisk w szkole.

Profilaktyka w szkole

W profilaktyce agresji i przemocy, w tym również mobbingu i bullyingu, podobnie jak w profilaktyce innych zachowań ryzykownych, wyróżniamy trzy poziomy działań: profilaktykę uniwersalną adresowaną do całej szkolnej społeczności, profilaktykę selektywną kierowaną do grup zwiększonego ryzyka i profilaktykę wskazującą adresowaną do tych jednostek z grup ryzyka, które wykazujączesne symptomy zaburzeń lub częste i utrwalone zachowania ryzykowne. Działania naposzczególnych poziomach różnią się intensywnością i czasem trwania [3, s. 13].

Tabela 1

Oddziaływania profilaktyczne a poziomy profilaktyki

Profilaktyka uniwersalna	Rozwój kompetencji psychospołecznych uczniów
	Dbanie o klimat szkoły
	Rozwój zainteresowań dzieci
	Współpraca z rodzicami
	Stworzenie systemu wsparcia dla nauczycieli i rodziców
	Współpraca ze środowiskiem lokalnym
	Opracowanie procedur reagowania w sytuacjach kryzysowych
	Rozwój kompetencji psychopedagogicznych kadry nauczającej
Profilaktyka selektywna	Trening zastępowania agresji
	Zajęcia terapeutyczne dla agresorów
	Socjoterapia
	Indywidualizacja nauczania
	Wsparcie dla ofiar
Profilaktyka wskazująca	Zajęcia terapeutyczne
	Interwencje
	Współpraca z poradnią psychologiczno-pedagogiczną oraz innymi specjalistycznymi placówkami
	Indywidualizacja nauczania

Źródło: Opracowanie własne.

Profilaktyka uniwersalna to działania skierowane do całej klasy, społeczności szkolnej. Adresatami tych działań są wszyscy uczniowie. Celem jest zapobieganie zachowaniom ryzykownym przede wszystkim poprzez wzmacnianie czynników chroniących, które są dostępne w środowisku szkolnym oraz promocji zachowań prospołecznych i prozdrowotnych. Oddziaływania profilaktyczne będą skupiały się na kształtowaniu nawyków uczenia się, stosowaniu metod aktywizujących w nauczaniu, rozwijaniu kompetencji społecznych uczniów, współpracy z rodzicami, rozwoju zainteresowań dzieci, stworzeniu systemu wsparcia dla nauczycieli i rodziców, współpracy ze środowiskiem lokalnym, a także dbaniu o klimat społeczny szkoły. Realizatorami będą przede wszystkim nauczyciele oraz liderzy młodzieży [4, s. 181].

Profilaktyka selektywna skierowana będzie na uczniów z grup zwiększonego ryzyka. Adresatami będą uczniowie, którzy w stopniu większym niż przeciętny narażeni są na problemy związane z zjawiskiem mobbingu i bullyingu. Celem oddziaływań zatem będzie zapobieganie problemom poprzez danie tym uczniom możliwości uczestniczenia w treningu zastępowania agresji, zajęciach terapeutycznych, socjoterapii oraz indywidualizowanie wobec tych uczniów metod nauczania. Realizatorami tych oddziaływań będą nauczyciele [4, s. 181].

Na poziomie profilaktyki selektywnej oddziaływania będą dotyczyły wyłącznie uczniów, u których pojawiły się już pierwsze symptomy niepożądanych zjawisk. Związane będą z terapią, interwencją, indywidualizacją nauczania, a także podjęciem współpracy z poradnią psychologiczno-pedagogiczną. Realizatorami będą nauczyciele, a także specjaliści tacy jak psycholog, lekarz [4, s. 181].

Oddziaływania profilaktyczne powinny dotyczyć kwestii, które przedstawia tabela 1.

Podsumowanie

W oddziaływaniach profilaktycznych bardzo istotne wydaje się właśnie wskazanie różnic pomiędzy działaniami na rzecz zapobiegania agresji/mobbingu i bullyingu adresowanymi do uczniów na poszczególnych poziomach profilaktyki [3, s. 24-25]:

– **«Programy/działania profilaktyczne z poziomu profilaktyki uniwersalnej»** realizowane w klasie szkolnej przez każdego nauczyciela posiadającego przygotowanie pedagogiczne.

– **Programy/działania profilaktyczne z poziomu profilaktyki selektywnej** są realizowane zarówno w klasie, jak i poza klasą. Uczniowie z grupy zwiększonego ryzyka doświadczający dużych trudności życiowych wymagają przeważnie większego wsparcia i uwagi nauczycieli niż pozostali wychowankowie. Wiele działań nauczyciel może robić wobec nich w klasie (np. przydzielanie wykonalnych zadań, włączanie do grupowych projektów, dawanie instrukcji, nagradzanie zgodnych z oczekiwaniami zachowań pozytywną uwagą, w tym pochwałą, itp.). Dobre efekty przynoszą też dodatkowe treningi umiejętności w małych grupach prowadzone przez pedagogów lub psychologów szkolnych dla młodych osób mających podobne trudności.

– **Programy/działania z poziomu profilaktyki wskazującej** adresowane do osób utrwalonymi zachowaniami agresywnymi wymagającymi intensywnej interwencji, z założenia długotrwałe, powinny być realizowane głównie pozaklasą. Są to zarówno indywidualne interwencje profilaktyczne z udziałem ucznia i jego rodziców (w tym praca z kontraktem) prowadzone przez nauczyciela, jak i treningi w małych grupach. Właściwym miejscem realizacji tych ostatnich może być świetlica socjoterapeutyczna, poradnia psychologiczno-pedagogiczna, itp. Osoby prowadzące zajęcia powinny posiadać wyższe kompetencje. Mogą nimi zostać psychologowie, pedagodzy i nauczyciele, którzy przeszli odpowiednie szkolenie, np. dla realizatorów profesjonalnego programu».

LITERATURA

1. Orłowski S. Mobbing i bullying w szkole : charakterystyka zjawiska i program zapobiegania [Wersja elektroniczna] / S. Orłowski. – ORE Warszawa. – S. 2–3. – Dostępze : strony www.ore.edu.pl.
2. Fenik K. Psychologiczne aspekty bullyingu : perspektywa sprawcy, ofiary i świadka [Wersja elektroniczna] / K. Fenik. – ORE Warszawa. – S. 4. – Dostępze : www.ore.edu.pl.
3. Borkowska A. Przeciwdziałanie agresji i przemocy w szkole. Poradnik dla nauczycieli [Wersja elektroniczna] / A. Borkowska, J. Szymańska, M. Witkowska. – ORE Warszawa. – S. 13 ; 24–25. – Dostępze : www.ore.edu.pl.
4. Śliwa A. Diagnoza i profilaktyka niepowodzeń szkolnych / S. Śliwa, W. Duczmal // Współczesność na rozdrożu? O edukacji, wychowaniu i profilaktyce słów kilka. – Wydawnictwo Instytut Śląski, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Opolu Opole, 2013. – S. 181.